

УДК 81'25:81'276:82-13
DOI: 10.36979/1694-500X-2025-25-2-114-117

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА СОМАТИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ЭПОСЕ “МАНАС”

Г.Э. Жумалиева, Н.К. Байгазиева, У.А. Эрнарарова, Ф.У. Таирова

Аннотация. Рассматриваются методы, касающиеся особенностей перевода соматических фразеологических единиц, которые представляют собой сложную языковую единицу, унаследованную от наших предков и отображающую жизнь народа, традиции, мораль, верования. Часто невозможно понять значение некоторых устойчивых словосочетаний, так как их смысл не определяется значением отдельно взятых слов, поэтому необходим определённый подход к изучаемому явлению, чтобы донести до студентов значение фразеологического оборота. При переводе важно не исказить содержание словосочетания, отметить существенные межъязыковые сходства и различия, используя разный подход к обобщению материала, подчёркивая смысловую схожесть некоторых устойчивых выражений.

Ключевые слова: идиома; устойчивые выражения; фразеологизм; фразеологическое сращение; фразеологическое единство.

“МАНАС” ЭПОСУНДАГЫ СОМАТИКАЛЫК ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДИ КОТОРУУ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Г.Э. Жумалиева, Н.К. Байгазиева, У.А. Эрнарарова, Ф.У. Таирова

Аннотация. Бул макалада соматикалык фразеологизмдердин англисче, кыргызча котормолорундагы өзгөчөлүктөрү сунушталды. Күнүмдүк жашообузда эч кандай чечмелөөсүз түшүнүүгө боло турган сөздөрдөн айырмаланып, фразеологизмдер ата-бабаларыбыздан мурас катары элдин турмушун, каада-салтын, адеп-ахлагын, ишенимдерин өз ичине камтыган татаал тилдик бирдик, көркөм сөз каражаттары болуп саналат. Мындай сөздөрдүн маанисин атайын чечмелемейинче аларды толук түшүнүү мүмкүн эмес. Тилдин элестүүлүгүнө, таасирдүүлүгүнө өз салымын кошкон туруктуу сөз айкаштарын студенттерге терең окутуу зарыл. Котормодо мазмунун маанисин жеткиликтүү, таамай берүүдө, чыгарманын таасирдүүлүгүн арттырууда чоң мааниге ээ жана ошондой соматикалык сөз айкаштарынын окшоштуктарын жана айырмачылыктарын айырмаланып турган фразеологиялык бирдиктерди кептин айрым бөлүктөрүнө кирген семантикалык жакындашуу баса белгилөөдө алардын маанисине карата синонимдүүлүгүнө, жан түзүлүштүк өзгөчөлүктөрүнүн образдуулугуна көңүл бурулган.

Түйүндүү сөздөр: идиома; туруктуу сөз айкаштары; фразеологизм; фразеологиялык ширешме; фразеологиялык бирдик.

PECULIARITIES OF TRANSLATION OF SOMATIC PHRASEOLOGICAL UNITS IN EPIC “MANAS”

G.E. Zhumalievа, N.K. Baigazievа, U.A. Ernazarovа, F.U. Tairovа

Abstract. The article considers the methods concerning the peculiarities of translation of somatic phraseological units, which represent a complex linguistic unit inherited from our ancestors and reflecting the life of the people, traditions, morals, beliefs. Often it is impossible to understand the meaning of some stable word combinations, as their meaning is not determined by the meaning of individual words, so a certain approach to the studied phenomenon is necessary to convey to students the meaning of the phraseological turn. When translating, it is important not to distort the content

of the phrase combination, to note significant interlingual similarities and differences, using a different approach to the generalization of the material, emphasizing the semantic similarity of some stable expressions.

Keywords: idiom; stable expressions; phraseology; phraseological fusion; phraseological unit.

Кыргыз тили туруктуу сөз айкаштарына, башкача айтканда, фразеологизмдерге өтө бай. “Биздин ата бабаларыбыз уюткулуу накыл сөздөрдү, макал-лакаптарды, терең философияны камтыган, таамай айтылган курч сөз айтылыштарын кептеринде байма-бай колдонуп келишкен. Кийинки муундарга мурас катары калтырган мындай асыл сөз берметтери элдик оозеки чыгармаларда кеңири кездешет” [1].

Г.Э. Жумалиева өзүнүн макаласында “Котормонун бул түрү түп нусканын ой-пикирин туура адабий сүйлөө түрүндө жеткирип, илимий чөйрөдө көп талаш-тартыштарды жаратат, көптөгөн изилдөөчүлөр мыкты котормолор лексикалык жана синтаксистик кат-кабарлардын жардамы менен эмес, көркөм байланыштарды чыгармачыл изилдөө жолу менен жүзөгө ашырылышы керек деп эсептешет, буга карата тилдик шайкештер баш ийдирүүчү ролду ойнорун” белгилейт [2]. Демек, фразеологизмдер, өзгөчө көркөм маанидеги соматикалык фразеологизмдер көркөм чыгарма сыяктуу кенен жана туура берилиши керек.

Биз бул макалада фразеологизмдерге, аларды жогорку окуу жайларынын студенттерине соматикалык фразеологизмдерди которуунун өзгөчөлүктөрүн айрым ыкмаларына азыноолок токтолуп өтүүнү максат кылдык. Орто мектептердин программасына ылайык, фразеологизмдерди окутуу 6- жана 11-класстарда, ал эми жогорку окуу жайларынын окуу программаларына ылайык, 1–2-курстарда окутулат. Жогорку окуу жайларынын студенттерине фразеологизмдерди тереңдетип окутууда бул багытта иштелип чыккан теориялык, практикалык, ошондой эле илимий-методикалык эмгектерге таянуу менен, колдон келишинче фразеологизмдерди окутуунун натыйжалуу ыкмаларын пайдалануунун жолдорун сунуштоону ылайык көрдүк.

ЖОЖдун студенттерине фразеология жөнүндө жалпы түшүнүк берүү, фразеологизмдердин мүнөздүү белгилерин аныктоо, алардын эркин сөз айкаштарынан, татаал сөздөрдөн, макал менен лакаптардан, сүйлөмдөрдөн

болгон айырмачылыктарын жана окшоштуктарын аныктоо окутуучуунун биринчи жана негизги милдети болуп саналат. Жогоруда биз белгилеп өткөндөй, алардын жалпы орто билим берүү мектебинде алган фразеологизмдерин жөнүндөгү билимдерине таянуу менен, алардын бул багыттагы билимдерин тереңдетүү окутуучунун кесиптик иш-тажрыйбасындагы орчундуу ыкмаларды пайдаланууну талап кылаары шексиз. А.В. Величко “Фразеологизмдер сүйлөөчүнүн өзүн кандай гана өзгөчө, күтүүсүз кырдаалда сүйлөгөнүн мүнөздөөгө ээ” [3]. Демек, окутуучунун алгачкы милдеттеринин бири – фразеология жөнүндө студенттерге түшүнүк берүү. Ал тил илиминин бир бөлүгү экендигин, өз алдынча лингвистикалык тармак болуп калыптангандыгын түшүндүрүү зарыл. Фразеология терминин маанисин аныктоо, анын англис жана кыргыз тилдеринде кандай маанилерди бере тургандыгын, термин кайсы тилден киргендигин түшүндүрүү абзел. Бул багытта фразеология боюнча илимий терминдердин сөздүктөрүн пайдалануу менен, терминдин аныктамасын чечип алуу керек. Себеби фразеологизмдер кайсы гана тилдин болбосун көркөм сөз каражаттары болуп саналат.

Фразеологизмдерди которууда башкы маселелердин бири окутуучу алар тууралуу студенттерге толук маалымат берүүсү керек. Эгерде башында окутуучу студенттерге фразеология жана анын мааниси тууралуу маалымат берсе, андан соң ага тиешелүү негизги жана кошумча белгилерди студенттерге түшүндүрсө, демек, бул окутуучунун зарыл максаттарынын бири болуп калат.

Фразеологизмдерди изилдеген окумуштуулардын көпчүлүгү бирдей пикирди кармануу менен, окшош, айырмасы жок, бири-бирин толуктаган ойлорду ортого салышат. Алардын пикирлери боюнча, фразеологизмдерге тиешелүү негизги жана кошумча белгилер төмөнкүлөр болуп саналат:

Фразеологизмдерге тиешелүү негизги белгилер:

- кепте даяр материал катары пайдаланышы;
- алардын кептеги компетенттүүлүгү;
- лексикалык бир бүтүндүккө айланып, маани жактан ширелиши;
- өтмө мааниде дайыма колдонулушу;
- образдуу болушу;
- кепке эмоционалдуулук-экспрессивдүүлүктү бериши;
- сүйлөмдүн тутумунда бир гана мүчөлүк милдетти аткарышы.

Фразеологизмдерге тиешелүү кошумча белгилер:

- бөтөн тилге сөзмө-сөз которулбастыгы;
- бөтөн тилдеги ага окшош синонимдик эквиваленттин болушу (мында бир маанини билдирет).

Албетте, студенттер лингвист адистер болбогондуктан, аларга фразеологизмдер тууралуу кенен жана ар тараптуу маалымат берүү толук мүмкүн эмес. Буга окуу программасындагы сааттардын аздыгы дагы күбө боло алат. Ошондуктан аларга фразеологизмдер тууралуу, алардын макал менен лакаптардан, накыл кептерден айырмасы тууралуу кенен түшүнүк берүү жетиштүү. Себеби макал менен лакап кандай маанини камтыйт жана тарбиялык мааниси кандай экендигин мисалдар аркылуу түшүндүрүү – окутуучунун милдеттеринин бири. Маселен, фразеологизмдер, биринчиден, бир гана сүйлөм мүчөсүнүн жана бир гана сөз түркүмүнүн милдетин аткарат, ал эми макал-лакаптар ар бири өз алдынча сүйлөм мүчөсү жана сөз түркүмү боло алат, экинчиден, фразеологизмдер бир гана түшүнүктүү элестүү туюндура алат, макалдар терең философиялык мазмунга ээ, үчүнчүдөн, фразеологизмдер дидактикалык мүнөзгө ээ эмес, ал эми макал-лакаптар, тескерисинче, дидактикалык мүнөздү алып жүрүшөт, төртүнчүдөн, фразеологизмдер тилдеги көркөм сөз каражаттары гана болсо, ал эми макал-лакаптар өз алдынча сүйлөм же көркөм чыгарма боло алат.

Ал эми студенттерди чаташтырган нерсе, фразеологизмдер менен макал-лакаптардын ортосундагы окшоштуктар болуп саналат. Ошондуктан студенттер жана окуучулар бул окшоштуктардан улам фразеологизмдер менен макал-лакаптарды чаташтырып, алардын ортосундагы

айырмачылыктарды чечмелей албай калышат. Алар төмөнкүлөр: фразеологизмдер да, макал-лакаптар да кепте даяр материал катары колдонулат; экөө тең туруктуу жана образдуу.

Студенттерге фразеологизмдердин негизги белгилеринин ар бирине өз алдынча токтолуп өтүү зарыл. Алар төмөнкүлөр:

1. Кепте даяр материал катары колдонулат.
2. Компетенттүүлүгү.
3. Маани жактан байланышып, лексикалык бир бүтүндүккө айланышы.
4. Өтмө мааниде колдонулушу, эмоционалдуу-экспрессивдүүлүгү.
5. Туруктуулугу.
6. Сүйлөмдө бир синтаксистик жактан бир гана сүйлөм мүчөсүнүн милдетин аткарышы.

Фразеологизмдер боюнча студенттердин теориялык билимдерин бекемдөө менен, алардын теманын өздөштүрүшүн баалоо үчүн семинардык, практикалык сабактарда тесттерди, көнүгүүлөрдү, сканворд жана кроссворддорду пайдалануу туура жана ошондой эле студенттер үчүн соматизмдер катышкан фразеологизмдерден көнүгүүлөрдү аткартуу керек.

Англис жана кыргыз тилдеринин фразеологиялык сөздүктөрүнөн соматизмдер катышкан фразеологизмдерди табуу менен алардын маанилерин чечмелеп, эркин сөз айкашындагы синонимдерин табуу зарыл. Соматизмдер катышкан төмөнкү фразеологизмдерди мисалга алсак болот:

To have one's hands full – жумуш чачтан көп [4].

To be fed up to the back teeth – кекиртеке чейин ток.

To bury one's head in the sand – башка оор күн түштү.

To old hand – башы бышкан; тажрыйбалуу адам.

To held tongue – ооз ачпоо.

To prick eyes – көзүн чукуу.

To show the white feather – коён жүрөк.

But my heart had a spasm tight – жүрөк кысылуу.

Tears from his eyes in ten streams flowed – көзү агып чыканча ыйлады [5].

Heart to heart they sat talking there – чын жүрөктөн сүйлөшүү.

Pleasant your speech on my ears does fall – жакшы сөз жан эритет.

To hold one's tongue – тилди тыюу [6].

To scream at the top of one's lungs – тамагы айрылганча кыйкыруу.

Ошону менен катар фразеологиялык айкаш, фразеологиялык ширешме, фразеологиялык бирдик, идиома тууралуу маалымат берип, алардын бири биринен болгон айырмачылыктарын түшүндүрүп, алардын ар бирине мисалдарды келтирүү зарыл. Мисалы:

Фразеологиялык ширешме	Фразеологиялык бирдик	Фразеологиялык айкаш	Идиома
to lead the nose – мурдунан жетелөө [7].	a stuff upper lip [8] – кайратуу, эр, турумдуу ж. б.	face to face – бетме-бет ж. б.	to bury one's head in the sand – кайгыга батуу ж. б.

Студенттердин өз алдынча иштери үчүн фразеологизмдерди окутууда элдик оозеки чыгармалардан, акын-жазуучулардын

чыгармаларынан фразеологизмдерди таап, алардын маанисин чечмелетүү пайдалуу.

Поступила: 30.12.2024;

рецензирована: 17.01.2025; принята: 21.01.2025.

Адабияттар

1. Азыркы кыргыз адабий тили. Бишкек, 2015.
2. Жумалиева Г.Э. Көркөм которуунун маселелери // А.Ж. Бирназарова. Кыргызстандын Жарчысы. 2021. № 1-1 / Г.Э. Жумалиева. Бишкек. С. 26–29.
3. Величко А.В. Фразеологизмы, пословицы и поговорки в функционально-семантическом поле «речевая деятельность» / А.В. Величко. Кострома: КГУ, 2020.
4. Дыйканов К. Кыргыз тилинин фонетикасы жана лексикасы / К. Дыйканов. Бишкек, 1991.
5. Дмитриева Л.И. Фразеологический мир Ч.Т. Айтматова / Л.И. Дмитриева, М.Дж. Тагаев, Г.П. Шепелева. М., 2023.
6. Каримова Ш. English-Kyrgyz-Russian idioms dictionary / Ш. Каримова. Бишкек: Avrasya Press, 2018.
7. Рахманалиев Р. Manas. Version by S. Orozbekov / Р. Рахманалиев. Moscow-Bishkek, 1995.
8. Юнусалиев Б.М. “Манас”: 1-китеп / Б.М. Юнусалиев. Фрунзе, 1958.